

DAVLAT MOLIYASI BO‘G‘INLARINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Ibrohim Ismatov
Xalqaro Nordik Universiteti
tyutor, tarbiyachi-pedagog

i.ismatov@nordicuniversity.org

(99) 831-7271

Mamlakatning moliya tizimida davlat byudjeti markaziy o‘rin egallaydi. Markazlashtirilgan pul fondini shakllantirish orqali davlatning qo‘lida katta hajmdagi moliyaviy resurslar to‘planadi va ular umumdavlat ehtiyojlarini qondirishga sarf etiladi. Davlat byudjeti umumdavlat manfaatlarini inobatga olgan holda iqtisodiyot va ijtimoiy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlari uchun moliyaviy resurslarni jamlashda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ustuvor yo‘nalishlar uchun davlatbyudjetiyordamida moliyaviy resurslarni jamlash bir necha usullar yordamida amalga oshirilishi mumkin. Ayrim hollarda iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini jadal sur‘atlar bilan rivojlanishini ta‘minlash maqsadida byudjet ajratmalarining hajmi oshiriladi. Boshqa hollarda esa, o‘sha sektorlardan mablag‘larni davlat byudjetiga olishda qulay sharoit yaratiladi.

Davlat byudjeti iqtisodiyotning alohida tarmoqlarining rivojlanishida asosiy manba rolini ham o‘ynashi mumkin. Masalan, ilmiy-texnika taraqqiyoti asosida milliy iqtisodiyotda yangi tarmoq vujudga kelayotgan bo‘lsa, uning paydo bo‘lishini hozirgi sharoitda byudjetdan moliyalashtirishsiz tasavvur etib bo‘lmaydi.

Faoliyat ko‘rsatayotgan subyektlarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda byudjet katta ahamiyat kasb etadi. Turli obyektiv va subyektiv omillarning ta‘siri ostida ayrim subyektlarning o‘z moliyaviy resurslari ularning sog‘lom faoliyat ko‘rsatishi uchun yetarli bo‘lmay qolganda chetdan mablag‘ jalb qilishga ehtiyoj tug‘iladi. Bunday sharoitda davlat byudjeti tartibga soluvchi manba sifatida maydonga chiqishi mumkin. Albatta, bunday hollarning barchasida davlat byudjeti mablag‘laridan iqtisodiy subyektlarning o‘z manbalari, tarmoq ichidagi

resurslar, bank kreditlaridan so'ng oxirgi tartibga soluvchi manba sifatida foydalaniladi.

Iqtisodiy subyektlar faoliyatini moliyaviy resurslar bilan ta'minlashda davlat byudjetining tartibga soluvchi roli quyidagi ko'rinishda bo'lishi mumkin: moliyaviy resurslarga bo'lgan yangi talabni kelgusi byudjet yilida byudjetning xarajatlari tarkibiga kiritish;

moliyaviy resurslarga bo'lgan qo'shimcha ehtiyojni mavjud byudjet resurslarini bir obyektidan ikkinchisiga o'tkazish yo'li bilan qondirish. Bunday imkoniyatning mavjudligi amaliyotda ayrim subyektlarning o'zlariga taqdim etilgan moliyaviy resurslarni to'liq o'zlashtirishning uddasidan chiqq olmasligi bilan izohlanadi;

qo'shimcha ehtiyojni hukumatning zaxira fondlari hisobidan qoplash va boshqalar. Davlat byudjeti milliy iqtisodiyot korxonalarini texnika vositalari bilan qayta qurollantirishda alohida ahamiyatga ega. Byudjetdan iqtisodiyotga qilinayotgan xarajatlar va markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish, eng avvalo, ana shu maqsadlarga xizmat qiladi. Ayniqsa, ijtimoiy soha (ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport, fan, ijtimoiy ta'minot) xarajatlarini moliyalashtirish, oilalarga ijtimoiy nafaqa berish, davlat hokimiyati organlari, boshqaruv va sud organlarini saqlash, fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlarini moliyalashtirish, mamlakatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlash kabi vazifalarning o'z vaqtida bajarilishini ta'minlashda davlat byudjetining ahamiyati beqiyosdir.

Xulosa qilib aytganda, davlat byudjeti mamlakat moliya tizimining barcha soha va bo'g'inlari bilan o'zaro munosabatlarga kirishadi. Bu munosabatlar quyidagilarda namoyon bo'ladi:

davlat byudjeti mablag'lari hisobidan davlat maqsadli jamg'armalaridagi vaqtinchalik kassaviy uzilishlar mablag' bilan qoplanishi mumkin, o'z navbatida,

davlat maqsadli jamg'armalarining mablag'lari davlat byudjetida yuzaga kelgan taqchillikni qoplashning noinflyatsion manbasi bo'lib xizmat qiladi;

davlat krediti orqali davlat o'z majburiyatlarini bajarish uchun ichki va tashqi manbalardan qarz oladi, shuningdek mamlakat ichkarisidagi subyektlarga hamda xalqaro moliyaviy munosabatlarning ishtirokchilari bo'lgan subyektlarga qarz beradi, byudjetning taqchilligini qoplash manbai sifatida ham davlat qarzi maydonga chiqadi, shu munosabatlarda davlat byudjeti bilan davlat moliyasining alohida bo'g'ini bo'lgan davlat krediti o'rtasida muayyan moliyaviy munosabatlar sodir bo'ladi;

mamlakat moliya tizimining alohida sohasi bo'lgan tijorat asosida faoliyat yurituvchi korxonalar moliyasi orqali davlat byudjetining daromad manbai bo'lgan qo'shilgan qiymat, foyda, daromad yaratiladi va ularning qayta taqsimlanishi asosida davlat byudjetiga daromad va tushumlar kelib tushadi, o'z navbatida, davlat byudjeti mablag'laridan bu korxonalar resurslarining shakllanishida ma'lum ko'lamlarda foydalaniladi, buni davlat byudjetining iqtisodiyotga va markazlashgan investitsiyalarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan mablag'lar harakatida ko'rish mumkin;

ma'lumki, moliya tizimining alohida bo'g'ini notijorat faoliyatini amalga oshiruvchi muassasa va tashkilotlarda sodir bo'ladigan moliyaviy munosabatlar tashkil qiladi, ularning aksariyati esa turli tarmoq va sohalardagi byudjet tashkilotlari maqomida faoliyat yuritadi, ularning joriy faoliyatini, ayrim hollarda kapital mablag'larga bo'lgan ehtiyojini qondirish yuzasidan ular bilan davlat byudjeti o'rtasida byudjet mablag'larining taqsimlanishi bilan bog'liq munosabatlar sodir bo'ladi; shuningdek, davlat byudjeti bilan uy xo'jaliklari o'rtasida ijtimoiy transfertlarning ajratilishi, davlat mablag'lari bilan mustahkamlangan imtiyozli kreditlarning berilishi yuzasidan muayyan moliyaviy munosabatlar shakllanadi, shu bilan birga uy xo'jaliklari ham soliqlar, majburiy to'lovlar, zaym obligatsiyalar sotib olish kabilar bilan davlat byudjet resurslarining shakllanishida ishtirok etadilar. Davlat moliyasining mazmuni bevosita davlatning ijtimoiy-iqtisodiy funktsiya va

majburiyatlaridan kelib chiqadi. Davlatning ijtimoiy- iqtisodiy siyosati tadbirlarini, ijtimoiy soha va tarmoqlarni moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlashda davlat moliyaviy resurslari asosiy moliyaviy manba bo'lib xizmat qiladi. Davlat moliyasini boshqarish va taribga solishda, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda, har bir davrning ustuvor taraqqiyot vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishda davlatning boshqa iqtisodiy dastaklari qatori, davlat moliyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi, bu vazifalarning samarali ijrosi davlat moliyasi amal qilishining tegishli mexanizmlarini ishlab chiqish va amalda qo'llash bilan ta'minlanadi.

Turli mamlakatlar moliyaviy institut (muassasa)lari bir-biridan farqlanishining bir qator sabablari mavjud. Ular qatoriga har xil o'lchamlar, texnologiyalarning murakkablik yoki oddiylik darajasi, shuningdek, davlatlarning siyosiy, madaniy va tarixiy rivojlanishidagi farqlar kiradi. Bundan tashqari moliyaviy institut (muassasa)lar vaqtning o'tishi bilan bir holatdan boshqa holatga o'tib turadi. Ularning bajaradigan funksiyalari, muassasaning nomi o'zgarishidan oldingiday qolishiga qaramasdan juda kuchli o'zgarishi mumkin.

Mahalliy byudjet xarajatlarini moliyalashtirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash mahalliy ijroiya va vakillik organlari oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Odatda, ushbu masalalar bilan byudjet jarayonida ishtirok etuvchi turli vakolatli organlar shug'ullanadilar. Ammo, mahalliy ijroiya va vakillik organlari e'tiboridan chetda qoladigan muammolar ham mavjud. Ma'lumki, fuqarolar o'z yashash joylari (mahalla, tuman, shahar)dagi turli ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini yaxshi bilishadi va fuqarolarning tomonidan taklif etilgan loyihalar aksariyat hollarda asosli hisoblanadi. Chunki, ma'lum bir joyda uzoq vaqt yashayotgan fuqarogina birinchi navbatda qanday masalalarni hal qilish kerakligini ajrata oladi.

Tashabbusli byudjet - bu mahalliy hokimiyat organlarining fuqarolar tomonidan bildirilgan mahalliy ahamiyatga ega muammolarni hal etishga qaratilgan va ushbu maqsadlar uchun byudjet mablag'larini to'g'ridan-to'g'ri ajratish amaliyotidir. Tashabbusli byudjet natijasida mahalliy hokimiyat mahalliy byudjet mablag'larini amaldagi ehtiyojlarga muvofiq qanday sarflash to'g'risida qaror qabul

qilish va adolatli taqsimlash uchun byudjet ustuvorliklarini qayta ko'rib chiqishi mumkin.

O'rta muddatli ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni rejalashtiruvchi Davlat maxsus komissiyasi. Mazkur komissiya makroiqtisodiy ko'lamda amalga oshirilishi zarur bo'lgan innovatsion loyihalar, ratsionalizatorlik takliflarini rejalarda belgilashda, umumiy loyihalarini ishlab chiqishda, muvofiqlashtirish va tashkiliy tuzilmasini tuzishda ishtirok etadi.

O'rta muddatli Budjetlashtirish Davlat dasturi loyihasi. O'rta muddatli ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni rejalashtiruvchi Davlat maxsus komissiyasi taqdim etgan loyihalar asosida davlat strategik rejalashtirish, ularni moliyaviy dastaklar bilan ta'minlash rejalari ishlab chiqish va boshqalar.

Asosiy Budjet parametrlari. O'rta muddatli budjet yiliga mo'ljallangan choralarning belgilanishida ishlab chiqilgan maqsadli dasturiy loyihalarning umumiy tahlili keltirilib, mo'ljallangan xarajatlarning miqdori, daromadlarning shakllantirilishi hamda sarflanishi bayon qilinadi. Budjet parametrlari barcha yuqoridagi tahlillarni umumlashtirib aks ettiradi.

Davlat moliyasi bo'g'inlari (budget) tizimining o'zaro bog'liqlik tahlili kerakli barcha qo'shimcha ma'lumotlarni olishni o'z ichiga oladi. Bu o'zaro bog'liqlikning bir nechta nuqtalari bilan bog'liq:

Davlat Moliyasi O'zaro Qarashlari: Davlat moliyasi bo'g'inlari sifatida tanilgan mablag'lar xususiy, chet el va mahalliy bo'linishda o'zaro bog'liqdir. Shu sababli, mablag'lar qaysi sohada sarflanadi, shuningdek, ularning qanday hissasi qaysi bo'linishlarga yetib o'tkaziladi, bu o'zaro bog'liqlik tizimini tuzishda ro'yxatga olingan bo'lishi mumkin.

O'zaro Bog'liqligi Tuzish: Davlat moliyasi tizimi o'zaro bog'liqligini ta'minlash uchun mablag'larni turli sohalar va loyihalarga bo'linadi. Bu loyihalar miqdori, mablag'larni ishlatish tartibi, amal qilishda qo'llaniladigan prinsiplar kabi ko'rsatkichlarga ega bo'ladi.

Chet el Krediti va Dori-darmanlar: Davlatlar o'zaro moliyaviy tashqiyo'llari orqali kredit olishadi yoki dori-darmanlardan foydalangan holda o'zaro qarashlarni amalga oshiradi. Bu esa ulardagi mablag'lar orasida o'zaro bog'liqlikni kengaytiradi.

Mahalliy Moliya Organlari: Davlat moliyasi bo'g'inlarini boshqarish uchun mahalliy moliya organlari ham o'zaro bog'liqdir. Ular mablag'larni qanday taqsimlashi, ishlatilishi, hisoblashi va tekshirishi kabi jarayonlarda hamkorlik qilishadi.

Moliyaviy Transparensiya va Hisob-kitoblar: O'zaro bog'liqlikni mustahkamlash uchun davlat moliyasi o'z faoliyatini moliyaviy transparensiya prinsiplari bo'yicha ochiq safligini saqlash va mustahkamlaydi. Moliyaviy hisob-kitoblar, auditorlik hisobotlar va boshqa ma'lumotlar o'zaro moliyaviy munosabatlar uchun asosiy manbalardir.

O'zaro bog'liqlik tuzilmasi va amal qilishi davlat moliyasi bo'g'inlarining samarador va barqaror ishlashida muhim ahamiyatga ega.